Retorica amplificării la Varlaam – cu referire la *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*

Maria CĂTĂNESCU

Le but de notre étude est d'examiner l'amplificatio, stratégie rhétorique essentielle chez Varlaam, dans un texte de polémique écclésiastique. Le commentaire met en évidence l'efficacité argumentative–persuasive des trois procédés d'amplification; les définitions, les séquences de (type) correctio et les citations d'autorité.

1. În perspectiva retoricii clasice, „*amplificatio* este o *afirmatio* mai întărită”[1], de a cărei încărcătură şi forţă emoţională superioară beneficiază componenta persuasivă a discursului.

Formele de expresie a amplificării au surse multiple, de ordin lexico-gramatical, figurativ, compoziţional şi argumentativ; astfel, perechile şi seriile de sinonime, neologismele / arhaismele / regionalismele frapante într-un context dat, numeroase elemente de limbaj figurativ cu efecte de insistenţă şi emfază (hiperbola, metafora, enumerarea, gradaţia ascendentă, repetiţiile simetrice sau dezorganizate), construcţiile analogice, cumulul de argumente, definiţii sau explicaţii etc. constituie, prin tradiţie, inventarul de bază al mărcilor şi al procedeelor de amplificare. În plus, nu este de ignorat nici apelul direct la emoţii – pozitive sau negative – care declanşează şi exteriorizează reacţii nuanţate, posibil de situat oriunde pe axa „venerație – ură”[2].

Tratatele antice de retorică oferă şi succinte observaţii de tip normativ, privind recursul la *amplificatio*: „Locul cel mai bun pentru amplificare este sau după pierderea bunurilor sau în primejdia de a le pierde”[3].

Decurge de aici faptul că retorica amplificării, legată obligatoriu de puncte forte ale discursului, presupune intenţii şi tehnici preventive sau reparatorii.

Indiferent de caracteristicile lor distribuţionale şi structural-funcţionale, toate variantele de realizare a amplificării formează „insule” discursive / textuale, de dimensiuni variabile, de la cuvinte / sintagme izolate pînă la suite de paragrafe unitare tematic.

---

[1] Cicero 2006: 55.
[2] *Ibidem*, 57.
[3] *Ibidem*, 59.

BDD-A114 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)

Neoretorica reconfirmă utilitatea şi pregnanţa strategiilor amplificatorii în măsura în care asigură „dezvoltarea oratorică a unui subiect”[4].

2. În perspectiva conturată mai sus, propunem o schiţă de studiu de caz, centrat asupra unui text medieval religios, de factură polemică: Varlaam, *Răspunsul împotriva Catihismusului Calvinesc,* tipărit la Mănăstirea Dealu, 1645.

Textul, de mică întindere, conceput ca pledoarie pentru unitatea de credinţă ortodoxă a românilor din Ardeal, are două părţi de bază: *Predoslovia* şi *Otveatnicul* (răspunsul propriu-zis); în pofida numeroaselor detalii distinctive, profilul retoric al celor două părţi este omogenizat de tendinţa constantă către amplificare, dar în forme specifice, care susţin intenţii comunicative şi efecte subtil diferenţiate.

3. În *Predoslovie*, bazată pe convenţia monologului adresat, procedurile de amplificare vizează aproape exclusiv relaţia *autor – cititor*.

Cititorii (credincioşii ortodocşi din Ardeal) sînt aduidemşi în prim plan în paragraful introductiv, printr-o acumulare de formule de adresare, preexistente şi redundante, tipice pentru oratoria de amvon; rezultatul acestui exerciţiu de elocinţă este un portret minimal, dar care impune imaginea flatantă, puternic marcată afectiv, a destinatarului:

„Credincioşi pravoslavnici şi adevăraţi fii svintei ai noastre beseareci apostoleşti, iubiţi creştini şi cu noi de un neam român, pretutindirea tuturor ce să află în părţile Ardealului, ce „sinteţi cu noi într-o credinţă, cu direptatea Dumnedzăului ş-a mîntuitoriului nostru, lui Isus Hristos /.../” (p. 185).

În cea de a doua secvenţă a *Predosloviei* (mult mai amplă decît precedenta), *autorul* îşi construieşte propria imagine, reprezentarea ethosului discursiv fiind, de asemenea, de tip *amplificatio*; ipostaza de autor cu autoritate ecleziastică şi morală este fixată de adaosurile succesive de enunţuri / paragrafe dependente semantic şi sintactic de acelaşi unic enunţ-stimul.

În această parte a textului, este evidentă predilecţia lui Varlaam pentru lanţul extins şi continuu de paragrafe cu anaforă retorică; importanţa figurii sintactice depăşeşte însă cu mult nivelul *ornatus*, de subliniere ritmică, oratorică a secvenţei.

Exemplele prototipice prezintă în poziţie de anaforă figurativă elemente lexico-gramaticale capabile să dezvolte şi alte funcţii:

„Pentr-aceaea, fiii miei întru Hristos iubiţi, **scris-am asupra acestui catihizmus nou**, cu carele cei den afară de pravoslavie au nedejduit să vă sparie cu mărturiile scripturii svinte, să vă înşeale întru eresa lor cea rătăcită, ce-am scris, una: *pentru să puteţi sta împrotivă cînd va fi vreame de nevoie*; alta: *pentru ca să vă aflaţi întru învăţăturile pravoslaviei întăriţ ca neşte stîlpi neplecaţi şi neclătiţi, deci cum învaţă fericitul Pavel pre gălăteani de dzice: „Sînt unii de vă spementeadză pre voi şi vor să strîmbeadze bunăvestirea lui Hristos.* Ce săvai şi eu, săvai înger din ceriu de va vesti voao mai într-alt chip de cum am vestit voao,

[4] Perelman, Olbrechts-Tyteca (1988: 237); pentru alte observaţii privind amplificarea, vezi *id. ibid.*, p. 232-238, 331, 392; cf. şi Mortara Garavelli (1999: 185-187, 195, 198, 209, 211-213, 217-218, 239-241 etc.).

BDD-A114 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)

anatema să fie! Cum am şi mai dzis şi iară mai dzic: că de va neştine vesti voao mai într-alt chip de cum aţi luat, anatema să fie!"

Pentr-aceaea şi eu, fiii miei, legiuitura aceasta a fericitului Pavel cu greu **vă dzic**, *cum de-ar fi neştine întru voi să vă îndărăpteadze şi să vă întoarcă dintru evangheliia lui Hristos şi dintru învăţăturile ceale pravoslavnice a besearicei noastre şi cu dăscăliile lor ceale ucigătoare de suflete să vă afunde întru eresa lor cea rrea. S-ar fi cine-ar fi şi vă va învăţa altă credinţă, macară s-are fi înger din ceriu, să nu-l creadeţi, ce să-i dziceţi „anatema!" şi să vă lepădaţi şi să vă depărtaţi de unul ca acela!* [...]

Pentr-aceaea, fiii miei întru Hristos iubiţi, **să murim cu credinţa cea direaptă întru Hristos** *pentru ca să fim vii întru el, şi să ne aducem aminte de acela marele proroc Moisi, cum el au urît cinstea şi mărirea împărăţiei de la Eghipet, împreună cu bogăţiia şi cu vistearele lui, socotind mai bine să paţă rău cu fraţii săi ce era de un neam şi de o credinţă, decît să aibă altă cinste şi mărire*. ***Că***, *de vom răbda toate greutăţile şi nevoile pentru credinţa cea adevară şi de ne vom svîrşi într-însă cu pocăinţă, vom dzice şi noi cu fericitul Pavel: „Cu bună nevoinţă m-am nevoit, viaţa mi-am săvîrşit, credinţa am ferit, de-acmu mi să cruţă cununa direptăţii, carea mi-o va da domnul în dzua aceaea a direptului giudeţ"* (p. 188-189).

În pasajul citat, *pentr-aceaea* este simultan:

- indice de semnalare, introducere şi delimitare a 6 microsecvenţe tematice, de expunere a motivelor care justifică scrierea cărţii;
- conector din subclasa explicativelor prin care se realizează „orientarea argumentativă"[5], în cazul de faţă într-o variantă funcţională mixtă sau de graniţă, între justificare / argumentare propriu-zisă şi concluzie;
- liant textual cu distribuţie în poziţie fixă, iniţială de cuvînt, asigurînd coeziunea unei secvenţe relativ ample.

În plus, în acest conglomerat de paragrafe (reprodus fragmentar), este de remarcat asocierea aceluiaşi conector cu verbe de declaraţie, de acţiune şi psihologice (preponderent la persoana I sg.), ordonate în gradaţie ascendentă; rezultă astfel o nouă procedură de prezentare subtilă a autorităţii auctoriale: *pentr-aceaea /.../* ***am socotit*** că ...", „*pentr-aceaea* ***dzic***", *pentr-aceaea /...* ***scris-am*** asupra acestui catihizmus", „*pentr-aceaea* ***şi eu vă dzic***", *pentr-aceaea /.../* ***să murim*** cu credinţa cea direaptă" (p. 187-189).

3.1. La nivelul *Predosloviei* ca unitate compoziţională, este evident faptul că atît colajul formulelor de adresare care compun etopeea ceremonioasă centrată asupra publicului, cît şi colajul extins de paragrafe conferenţiale centrate asupra autorului sînt guvernate de aceeaşi normă retorică: asigurarea efectului de *captatio benevolentiae*, prin mixajul unor elemente şi tehnici de ordin informativ şi emoţional.

4. În *Otveatnic*, structurat dialogic, retorica amplificării interesează procedurile de reprezentare a răspunsurilor la o serie de interogaţii-stimul, răspunsuri prin care

[5] Vezi Adam 2005: 129.

BDD-A114 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)

Varlaam respinge şi argumentează totodată neaderența la doctrina din „catihizumul calvinesc”.

Destinația informativ-polemică şi persuasivă a răspunsurilor determină selecția anumitor forme de expresie a insistenței.

Alături de uzul sistematic al sinonimelor[6] reținem, ca particularitate generală, recursul, în cumul, pe principiul imbricării sau al ordinii crescătoare, la numeroase tipuri de argumente / pseudo-argumente care susțin aceeaşi idee; din această serie, extrem de bogată, ne vom referi, selectiv, la **definiții, distinguo** şi **citările de autoritate**.

4.1. La Varlaam, **definiția** (a) clarifică un concept / termen religios (aparținînd deci unui limbaj strict specializat) şi (b) poate constitui premisa majoră pentru introducerea altui argument / lanț de argumente, destinat să valideze definiția.

În *Răspuns*, este evidentă preferința didactică pentru „*definiția prin extensiune*”[7] care presupune prezentarea disociată şi enumerativă a datelor caracteristice pentru termenul de referință.

Acest tip de definiție „în trepte” favorizează sau chiar implică şi determină formularea prin amplificare; nu de puține ori, apar şi elemente specifice de ordonare gradată a enunțurilor (*întâiu, a doa, a treia,* în exemplul următor):

„Pocăința *iaste*, întâiu, ***să jelească cu suspini şi cu lacrămi, să-i paie rău de păcat ce-au făcut.*** A doa iaste ***ispovedaniia***, cum ne învață în nenumărate locuri svînta scriptură, în deaniia apostolilor, zaceala 42, în poslania lui Iacov, zaceala 57, Marco, zaceala 1, Matei, zaceala 5 şi într-alte locuri în svînta scriptură, nu numai în leagea noao, ce şi în leagea veache. A treia, *iaste* ***învățătura ce va lua de la duhovnicul său,*** la carele să va ispovedui să facă acealea ce-i va da: rugăciuni, post, închinăciuni, milostenii, după socotința duhovnicului” (p. 207).

De asemenea, definiția prin extensiune alternează şi coexistă cu *definiția propriu-zis explicativă*; aceasta, la rîndul ei, admite informație adăugată, de sprijin, care facilitează înțelegerea adecvată a unui concept; în consecință, vor apărea fie trimiteri la textul biblic, fie serii de citate biblice cu semnificație similară sau citate tautologice.

Reformularea dublă, triplă sau multiplă constituie, fără îndoială, una dintre cele mai eficiente forme de consolidare emfatică a unei opinii opozabile alteia.

Aceeaşi funcție revine şi numeroaselor comentarii concluzive sau comparative (prin similitudine), care amplifică secvențele de definire:

„Liubovul cătră Dumnezeu *iaste* ***să lucreze neştine poruncile lui*** şi iară **liubovul cătră deaproapele său** *iaste* ***să arate lucrurile milosteniei şi facerea binelui cătră el.*** Că *credința fără de lucru iaste moartă, cum zice svîntul Iacov: „Credința deaca n-are lucru iaste moartă însăş de sine”.* Şi iarăş: *„Veri să cunoşti, o, oame deşearte, că credința fără de lucru iaste moartă”,* cumu-*i şi trupul*

[6] Cu referire la textele lui Varlaam, observații despre sinonime în general, dar şi despre funcția/efectele lor retorice, vezi Onu 1958: 47-48, Teodorescu 1984: 161-166.

[7] Precizări teoretice la Robrieux 2007: 144; pentru observații privind alte tipuri de definiții, *id., ibid*.: 144-153.

BDD-A114 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)

făr de suflet mort. Aceasta şi Pavel apostol scrie: „*Credinţa cu liubovul să ajutoreaşte". Liubovul arată lucru de milă şi de ajutoriu,* cum scrie iarăş svîntul Pavel: *„Unul altui greutăţile purtaţi şi aşea veţi împlea leagea lui Hristos"* (p. 192).

Astfel de definiţii hipertrofice, uneori prolixe, sînt destinate să anuleze, respectiv să întărească o anumită opinie; ca atare, ele devin elemente esenţiale în inventarul procedeelor polemice şi de evidenţiere a capacităţii persuasive a autorului.

4.2. Alături de *definiţie*, retorica amplificării din *Otveatnic* beneficiază şi de un alt argument cvasilogic: ne referim la **distinguo**[8]**,** redat în mod curent prin *correctio*, element figurativ cu inerente efecte de insistenţă. Corecţia, cu schema specifică *nu ... ci*, admite variante „întărite" de reprezentare, în sensul că atît termenul negat, cît şi cel afirmat poate fi dublat şi pus în relief prin sinonime:

„Înnaintea omului iaste şi viaţa şi moartea", deci pentru să nu alegem moarte în loc de viaţă, socotit-am şi noi ş-am cercat ***nu*** *cu unul sau cu doi* ***ce*** *cu adunare şi cu săbor*, dup[ă] cum învaţă şi înţeleptul de zice: „Spăseni[ia] iaste în svatul a mulţi". Aşea şi noi cu toţii am socotit ***fără de nici*** *un prepus şi* ***fără de nici*** *o pizmă,* ***ce*** *cu frica lui Dumnezeu şi cu direptatea sventei scripturi*; înnaintea lui Dumnezeu ştiutoriul inimilor ne adeverim cum nici am mai adaos, nici am mai scăzut nemica din poruncile lui Dumnezeu şi din leagea lu Hristos ş-a svinţilor apostoli" (p. 199).

4.3. De asemenea, în spiritul oratoriei sacre, Varlaam valorifică argumentul de autoritate, reprezentat de **citatul biblic**. Decisiv sub raportul frecvenţei şi al intenţiei persuasive, citatul este inserat în secvenţa /enunţul – cadru, în maniere diferite, prin excelenţă de tip *amplificatio*.

Sînt specifice:

- citatele coreferenţiale în lanţ, aparţinînd aceleiaşi voci biblice (de ex. apostolul Pavel, Isus Hristos);
- citatele coreferenţiale în lanţ, aparţinînd unor voci biblice distincte; în acest caz, este tipică distribuţia în gradaţie ascendentă, în sensul că citatul care încheie seria este expresia autorităţii supreme (sfinţi - apostoli - Isus);
- citatele izolate sau în lanţ, însoţite de glosări, de regulă dezvoltate, de tip rezumativ; Varlaam uzează fie de glosări anticipative, care pregătesc introducerea citatului, fie – şi mai ales de glosări concluzive.

Indiferent de modalitatea de prezentare, citatele în serie şi interferenţa vocilor de autoritate se înscriu în tendinţa mai generală de argumentare prin reformulare polifonică (vezi numeroasele enclave de vorbire directă şi indirectă din exemplele reproduse mai sus).

5. În *Răspunsul împotriva Cathismusului calvinesc*, argumentarea şi, cu precădere, argumentarea bazată pe diverse forme de expresie a amplificării, defineşte construcţia polemică a textului. *Amplificatio* constituie procedura

[8] Vezi, în acest sens, Robrieux 2007: 155-156; cu referire specială la *correctio*, Mortara Garavelli 1988: 240-241.

BDD-A114 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)

esențială de punere în evidență şi în valoare a ideilor susținute de Varlaam, respectiv de contestare a opiniilor contrare.

Surse

Varlaam, 1984, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, Ediție critică, studiu introductiv şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Minerva

Bibliografie

Adam, Jean-Michel, *La linguistique textuelle. Introduction à l'analyse textuelle des discours*, Armand Colin, Paris, 2005

Cicero, *Arta oratoriei*, Bucureşti, 2006

Mortara Garavelli, Bice, *Manuale di retorica*, Bompiani, Milano, 1999

Onu, Liviu, *Observații cu privire la contribuția Cazaniei lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, 1958,

Perelman, Chaïm, Olbrechts-Tyteca, Lucie, *La Nouvelle Rhétorique. Traité de l'argumentation*, 1988

Teodorescu, Mirela, *Introducere la Varlaam*, în *Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului Calvinesc*, ed. cit., 1984, p. 161-166

Robrieux, Jean-Jacques, *Rhétorique et argumentation*, 2e édition, Armand Colin, Paris, 2007

BDD-A114 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:17 UTC)